

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Vederslövs gamla kyrka

Vederslövs socken i Växjö kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2006

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av Växjö kyrkliga samfällighet genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Vederslövs gamla kyrka under hösten 2006. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsmuseets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Vederslövs gamla kyrka

Kortfattad historik

Vederslöv nämns första gången i skriftliga källor som ”Widarsleff” på 1330-talet, men den gamla kyrkan är äldre än så. Det var troligen vid mitten av 1200-talet som Vederslövs gamla kyrka byggdes. Den är en typisk romansk stenkyrka och ersatte sannolikt en tidigare träkyrka som det inte finns några spår kvar av idag. Långhusets och korets murar har sedan dess höjts och taken rests. Det är bara sakristian som har kvar sitt ursprungliga tunnvalv. I mitten av 1700-talet togs också de större fönsteröppningarna upp. Två av de ursprungliga fönsteröppningarna återstår, liksom de ursprungliga ingångarna.

Vederslövs församling slogs under 1800-talets slut ihop med Dänningelanda och ålades att göra ett gemensamt kyrkobygge. Efter att den nya kyrkan invigts 1880 stod den gamla öde och fick förfalla, och något senare revs även klockstapeln.

När den nya kyrkan restaurerades 1923 förlades gudstjänsterna tillfälligt till den gamla kyrkan och det var då tankarna på att sätta den i stånd tog fart på allvar. Riksantikvarie Sigfrid Curman lämnade samma år förslag till konservering av den dåvarande ödekyrkan och 1930 gjordes en restaurering under ledning av arkitekt Paul Boberg.

Exteriör

Vederslövs gamla kyrka är uppförd av sten och orienterad i öst-västlig riktning. Den består av ett rektangulärt långskepp med ett kvadratisk kor åt öster, vilket är något lägre och smalare. Mot korets norra sida är en sakristia tillbyggd. På långskeppets södra sida är ett timrat vapenhus av trä uppfört. Långskepp och kor har relativt höga murar och högresta sadeltak. Torn eller klockstapel saknas.

Långhuset är rektangulärt till formen och har ganska höga murar för sin storlek. På den norra sidan sitter två rektangulära fönster i stickbågeformade öppningar, ett på var sida om vapenhuset. Mellan det östra fönstret och vapenhusets takfall sitter ett mindre fönster i ett rundbågeformad muröppning. Detta sitter högre upp, med bågens nederkant i höjd med det större fönstrets överkant.

På det sydöstra hörnet är de fyra nedersta kvaderstenarna frilagda. I fasadens övre del, öster om vapenhuset, har äldre målningar i röda nyanser lämnats synliga. Den norra sidan av långhuset har två asymmetriskt placerade fönster. De är båda rektangulära och sitter i stickbågeformade valv. Längs väggens övre del, precis under takfoten, har det dekorativa måleriet lämnats synligt.

Den västra fasaden har ett något mindre rektangulärt fönster som sitter i ett oregelbundet format stickbågevalv. Det sitter högt upp, strax under gavelröstet. En sockelsten i väster har ett inhugget kors i högre relief.

Vapenhuset ansluter till långskeppet nästan på mitten av den södra fasaden, något förskjutet åt väster. Det är konstruerat av timrade släta stockar som på sydsidan är sammanfogade i öppna alehäringsknutar. Timret ligger på en grund av låga naturstenar. Entréporten på södra sidan är av kraftigt trä och försedd med smidda gångjärn, handtag och lås och omfattas av en träkarm i stickbågeform. Framför porten ligger en flat stenhäll vilken omges av mindre stenar som

formar en gång i riktning mot kyrkogårdsmurens grind. Längs större delen av sträckan är dock gången nästan helt övervuxen av gräsmattan.

Koret är närmast kvadratisk till formen, något smalare och lägre än långskeppet. Det har på den södra sidan ett fönster i ett rektangulärt urtag. Ovanför detta finns en lunettformad liten nisch som troligen är en rest av ett tidigare fönstervalv av mindre storlek. Väster om fönstret finns en låg och smal port av svartmålat trä i ett stickbågeformat valv. Förutom sockelstenen har den ett högt insteg i form av en natursten. En smal stensatt gång leder från dörren bort mot vapenhuset, men försvinner efter ett par meter i gräset. Längs hela sydväggens överdel har väggmålningar tagits fram.

I det sydöstra hörnet sitter en hög kvadersten med inhuggna bildmönster, bland annat föreställande ett lejon. Mot öster sitter ett mindre fönster i ett rundbågevalv. Runt detta och under gavelröstet har väggmålningar frilagts.

Sakristian har låga sidofasader, varav den östra sitter i liv med långhusets gavel utan synlig fog. Sadeltaket är högre och når med nocken upp till halva korets takfall.

I fasadens nordöstra hörna finns rester av dekorativ målning.

Mot norr sitter ett litet rektangulärt fönster och strax ovanför detta sitter en rund sten halvvägs inne i väggen. Nära taknocken, i gavelröstets puts, syns konturerna av en rektangulär före detta öppning.

Kyrkans murade väggar har genomgående slätputsats och avfärgats vita. Längs långskepp, kor och sakristia löper en låg och delvis kraftigt utstickande sockel av natursten. Denna och det nedersta grundskiftet i muren är frilagt från puts. Sockeln har fyra ventilgluggar, två på långskeppet och två på sakristian. De saknar alla galler.

De putsade ytorna har också rikliga spår av dekorativt måleri, vilket har sparats på ett flertal ställen, främst uppe längs takfoten.

Vapenhusets träfasad och port är tjärade svarta.

Samtliga tak är klädda med tjärade stickspån. Det gäller även gavelröstena på vapenhus, långskepp och delvis på korets östra sida. Vindskivor och takrännor är av tjärat trä, liksom listverket vid takfoten. Rännorna är dock klädda med svartmålad plåt invändigt.

De fem större fönstren på långskepp och kor har korspost och fyra träbågar vardera. Dessa är tjärade och i dem sitter flerfärgade katedralglas i blyspröjs. Korets och långskeppets två små rundbågiga fönster har flerfärgat katedralglas direkt i båge och spröjs av bly.

Fönstret på sakristian har en båge av tjärat trä med katedralglas i blyspröjs. Långhusets västra gavelfönster är liknande, men har två lufter och mittpost.

Samtliga solbänkar är av tunna naturstenar.

Exteriöra förändringar

Kyrkan uppfördes under 1200-talet som en stenkyrka med rakslutet kor. Under medeltiden byggdes sakristian på korets norra sida.

1758 förlängdes långhuset åt väster, samtidigt som taken byggdes om. Det var inte enbart på grund av församlingens behov av en större lokal utan också en nödvändig reparation, då den tidigare västra gaveln höll på att rämna. Gavlarna höjdes med rösterna i liggande panel, vilka

spåntäcktes. Det var också då som de större fönsteröppningarna togs upp och kyrkan fick efter restaureringen ungefär det utseende den har idag.

Vid restaureringen 1930 under ledning av arkitekt Paul Boberg sattes kyrkan i stånd efter att ha stått öde och förfallit sedan den nya kyrkan togs i bruk 1880. Murarna putsades och färgades och nya takstolar restes på vapenhuset. En del senare isatta fönster byttes mot blyspröjsade med ett mer tidstroget utseende. Takfotens utvändiga friser togs också delvis fram och konserverades.

Den utvändiga putsen lagades och avfärgades vid restaureringen 1997. Rötskadade stockar i vapenhuset byttes ut, samt tjärades och målades tak, fönster och dörrar.

Interiör

Vapenhuset av trä ger ett ålderdomligt intryck och avsaknaden av fönster gör det mycket mörkt.

Golvet består av flata naturstenar och sluttar något ut från långskeppet. Muren mot kyrkan är putsad och vitkalkad som resten av kyrkan, medan timmerväggarna invändigt är obehandlade. Tredingstaket består av modernare omålade smala brädor med synliga spikhuvuden. I kyrkomuren öppnar sig ett dörrvalv som ytterst är rundbågeformat och längre in stickbågeformat. I detta sitter den ålderdomliga ytterdörren av trä, med rik smidesdekoration av järn. I vapenhusets tak hänger en lykta av glas i järnspröjs. På den norra väggen sitter en mindre elcentral. En järnbeslagen och gråmålad kista står mot den östra väggen.

Kyrkans interiör är mycket välbevarad och ålderdomlig. Den präglas helt av den barocka stilen i inredningen samt av det delvis ännu äldre måleriet på väggarna.

Kyrkorummet är rektangulärt till formen och sträcker sig från den smala triumfbågen i öster till den lilla läktaren i väster. Till följd av de små fönstren är ljusinfallet begränsat. Golvet i kyrkorummet består av flata naturstenar i bänkkvarteren och av kvadratiska sandstensplattor i tvärgången och den främre delen av mittgången. I den bakre delen av mittgången ligger förutom flata naturstenar även två mycket stora släthuggna stenhällar. Innertaket är plant och består av brädor med en enkel taklist, allt målat i en turkosblå färg.

Väggarna är ljust kalkavfärgade och slätputsade. De har en riklig mängd målningar, i huvudsak i röda och gulockra nyanser. Här finns målade växtlingor, draperier, tegelorneringar, bårder, frukter och blommor. Dessutom finns ett stort antal svartmålade bokstäver som troligen utgör initialer av personnamn.

Den slutna bänkinredningen är från 1600-talet och indelad i tre kvarter. Längs den norra väggen löper det ena från bakre väggens läktartrappa fram till triumfbågen. Det södra kvarteret ser likadant ut, men delas i två av tvärgången till porten. Bänkfasaderna är målade i blått med något mörkare socklar. Spegelarna har en enkel imitation av sten i blått och beige, inramad av en rödbrun list. På insidan är fasader och bänkar omålade. I det södra kvarterets framkant är målat texten ANO 1679.

I de främsta bänkraderna på södra sidan sitter den rikt snidade och målade predikstolen och dess ljudtak. Grundtonen går i beige och stilen är typisk barock. Dess dekorationer är målade i främst rött, blått och guld. Mot mittgången har predikstolens trappa en skärm med dekorativt målad spegel i ljust rött och svart. Ovanpå denna sitter en äldre snidad psalmnummertavla i

blått, gulockra, svart och vitt. Längst fram i det norra kvarteret står en svartmålad psalmnummertavla. Över mittgången hänger en mindre mässingskrona.

Triumfbågen, med antydning till imposter, har i valvets undersida spår av två målade figurer. Över triumfbågens valv, mot kyrkorummet, finns en målad språktavla.

Koret upplevs som något ljusare än kyrkorummet. Det domineras av det kraftiga stenaltaret och dess omgivande bänkar, altarringen och den rikt målade och utsmyckade altaruppsatsen. Golvet sluttar från altaret ner mot kyrkorummet. Mittgången består av kvadratiska stenplattor fram till altaret och omges i resten av koret av flata naturstenar. Innertaket liknar kyrkorummets, men har här en något mer dämpad blå nyans som påminner om bänkinredningens färg.

Väggmålningarna som finns i koret är minst lika omfattande som i kyrkorummet, men med aningen kraftigare färger. Här finns även inslag av arkitektoniska element som pilastrar och entablement med tympanon.

Altaruppsatsen som omger det lilla korfönstret är rikt snidad och dekorerad. I grunden finns en mörk stenimitation i svart och beige, med ljust färgade kolonner och arkitraver. Måleriet har inslag av rött, blått, grönt och guld.

Nedanföretta står det kraftiga vitkalkade stenaltaret mot östväggen. Det omges på var sida av en kort tväreställd bänk om två rader, vilka går ända ut till ytterväggarna. Den lilla altarringen är tresidig och slutet mot altaret. Den och korbänkarna är målade som övriga bänkar.

På den norra väggen finns en stickbågeformad valvöppning, med en gammal port bestående av överlappande järnplåtar, som leder till sakristian. Bredvid denna finns en bemålad järnlucka i blåa och röda nyanser. Bakom luckan döljer sig ett mindre förvaringsutrymme i muren.

Golvet i sakristian ligger ett trappsteg ner och består av breda omålade plank. Väggar och tak utgörs av ett murat tunnvalv som slätputsats och vitkalkats. Innanföretta sitter ett grovt järngaller i form av ett kors och innanföretta en grov järnlucka.

Läktaren i kyrkorummet bärs upp av åtta enkla pelare som står i bänkkvarteren. Dessa är målade i kimrök, medan undertaket av breda brädor är ljusgrått. Den raka fasaden har tio speglar och är målade i en beige-grå nyans med gula lister. Den nedre kanten på fasaden är rödbrun.

De två smala trapporna mot den västra gavelmuren leder från mittgången upp till var sida av läktaren. Där är förhållandevis ljust tack vare sidofönstrens överdelar och det bakre fönstret på den västra väggen. Inredningen är omålade och består av två långa bänkrader, vilka är öppna och fasta. Dessutom finns två lösa delar av en äldre bänkinredning. Dessa består båda av två mycket korta rader vardera. På insidan av de två sydligaste av läktarbarriärens speglar finns rester av bibliska figurmålningar.

Interiöra förändringar

Interiören i Vederslövs gamla kyrka präglas av ålderdomligheten i inredningen och väggmåleriet. Målningen i triumfbågens valv tillkom troligen redan på 1200-talet. De föreställer Abraham och en oidentifierad biskop, vilka symboliserar det gamla och det nya testamentet i bibeln.

År 1679 tillkom den nuvarande bänkinredningen, innan dess fick församlingen stå upp under gudstjänsterna. Bänkfasaderna var först omålade, men försedda med stora svarta bänknummer i fyllningarna.

Att kyrkan målades invändigt år 1682 går att utläsa i kyrkorummet, dessutom finns noterat i kyrkans räkenskapsbok från samma år en utgift på 18 daler silvermynt till ”konstrijk Gudmund Målare, som målte Wederslöfz kyrkia innan ock uthan, iämpte preedikostolen”.

Dekoren består av band, blommor, buketter, knoppar, kvistar och frukter.

Altaruppsatsen tillkom 1738 och under 1700-talets mitt utfördes kyrkans draperimålningar av Växjömålaren Johan Luthman. Vid den här tiden skedde en viss förnyelse av inredningen i och med att långskeppet förlängdes åt väster 1758. Läktaren byggdes och under den tillverkades tre nya bänkrader. Även predikstolen tillverkades detta år och 1766 målades apostlarna på läktarbarriären av Pehr Hörberg.

Vid en restaurering år 1820 fick kor och kyrkorum välvda tak. Dessa ersattes vid 1930 års restaurering av plana innertak.

Vid 1962-66 års restaurering byggdes läktaren om ”för att bättre prägla kyrkans ålderdomliga karaktär”. Stengolven lades om och jorden under dem sållades, vilket gav en hel del fynd i form av exempelvis mynt från 1600-talet och en del benrester. Man lät också ta fram omfattande målningar som utförts i kor och långhus under 1200-1700-talen.

Viktigare inventarier

De flesta av kyrkans inventarier har överförts till Vederslövs nya kyrka, inklusive fabeldjursfunten från 1200-talet. I läktarbarriären finns två fyllningar från den tidigare läktaren, med måleri från 1766 av Pehr Hörberg.

Kyrkogården

Kyrkan är placerad mitt på den gamla kyrkogården, som ligger i södra utkanten av Vederslövs samhälle. Den omgärdas av en kallmurad mur av obearbetad natursten. På den södra sidan finns en trägrind med grindstolpar i trä. Kyrkogården är helt gräsbevuxen, även intill kyrkan. Två stenlagda gångar finns, den ena från vapenhuset till grinden och den andra från korets port till vapenhuset. Båda är dock så gott som igenvuxna.

Här finns en grusgrav med gjutjärnsräcken i nygotisk stil, i övrigt är mindre stenar och järnkors glest spridda över ytan. Delar av en äldre lövträdskrans löper längs den norra och västra sidan.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Vederslövs gamla kyrka härstammar från tidig medeltid, troligen från mitten av 1200-talet, och är en byggnad full av historia. Det räcker med att gå in i kyrkorummet för att hänföras av de omfattande målningarna. Dessa kommer inte från en begränsad period utan utgör smakprov på olika tiders sätt att dekorera sin kyrka, från 1200-talets helgonbilder till 1700-talets draperimålningar. Den gamla järnbeslagna ekporten har också sin egen historia. Enligt sägnen sägs den vara tagen från kung Alles slott i Allatorp och tillverkad av smeden Völund,

även kallad Verland eller Varing. I ena ytterväggen sitter ett klot som enligt myten sägs vara en kanonkula från någon fientlig slungmaskin.

Oaktat dessa sägner kan man konstatera att Vederslövs gamla kyrka har ett stort kulturhistoriskt värde. Bänkinredningen är den ursprungliga från 1679 och altaruppsats och predikstol tillkom runt mitten av 1700-talet. Måleriet på väggarna sträcker sig ända från byggnadens första århundrade fram till slutet av 1700-talet. Allt detta formar ett genuint kyrkorum som andas ålderdomlighet, trots att flera verkligt gamla inventarier saknas. Den på senare tid omändrade läktaren är enkelt utförd och stör inte intrycket av en inredning som till största delen utformats under barocken.

De två tidiga målningarna av Pehr Hörberg, daterade till 1766, är värdefulla för kyrkans historia. De sitter idag undanskymt för allmänheten och i riskzonen för eventuellt mekaniskt slitage, på läktarbarriärens insida. Eftersom de tidigare utgjort delar av den utvändiga dekorationen av densamma vore det önskvärt att de vändes åt rätt håll. En relativt enkel åtgärd som både verkar förskönande och förebyggande för skador.

Innertaket i kyrkorummet har idag en närmast turkos nyans vilken verkar främmande ihop med den övriga inredningen. Den skulle vid en framtida restaurering kunna ersättas med en mer dämpad nyans som bättre ansluter sig till bänkinredningen, exempelvis den blå färg som korets innertak har.

Vederslövs gamla kyrka är ett mycket intressant tidsdokument, en levande museibygnad. Det är av stor vikt att den bibehålls i det skick den har idag och inte utsätts för genomgripande åtgärder som förminskar dess kulturhistoriska värde.

Händelseregister

Kyrkan uppförs i slutet av 1200-talet. Målningen från 1200-talet i triumfbågens valv föreställer Abraham och en oidentifierad biskop. De representerar det gamla och det nya testamentet i bibeln.

- 1679 - Bänkinredning tillkommer
- 1682 - Kyrkan dekormålas invändigt av G. Rosenlund, även kallad Gudmundh målare
- 1694 - Ny klockstapel byggs
- 1738 - Altaruppsats av Sven Segervall, Växjö
- 1759 - Predikstol av Sven Segervall, Växjö
- 1766 - Kyrkomålaren Pehr Hörberg utför figurmålningar på läktaren
- 1776 - Orgel
- 1785 - Kyrkan blir ”ansenligen förbättrad” enligt Rogberg
- 1802 - Straffstock inköps till kyrkan
- 1820 - Vålvda innertak i kor och kyrkorum
- 1880 - Nya kyrkan invigs och den gamla överges
- 1923 - Sigfrid Curman lämnar förslag till konservering av ödekyrkan
- 1930 - Yttre restaurering under ledning av arkitekt Paul Boberg, Växjö
 - De vålvda innertaken ersätts av plana
 - Ekspån läggs på yttertaken
 - Yttermurarnas puts lagas och avfärgas
 - Nya takstolar på vapenhuset
 - Nya vindskivor och gavellister

- Takfotens fris tas fram och konserveras
- Moderna träbågar byts mot fönsterbågar med blyspröjs
- 1953 - Vägomläggning tar en del av den gamla kyrkogården
- 1958 - Förslag till restaurering tas fram av arkitekt Tore Virke, Stockholm
- 1959 - Insektsangrepp i bänkar, golv och predikstol upptäcks
- 1962-66 - Restaurering under ledning av arkitekt Tore Virke, Stockholm
 - Ytterväggarnas puts lagas och avfärgas
 - Sockeln friläggs
 - Målningar i koret tas fram
 - Stengolven läggs om
 - Läktaren byggs om
- 1987 - Tre figurer från altaruppsatsen stjäls
- 1997 - Restaurering under ledning av Smålands museum, Växjö
 - Ytterväggarnas puts lagas och avfärgas
 - Rötskadade stockar i vapenhuset byts ut
 - Spåntak och gavelrösten omtjäras
 - Underhållsmålning av ytterdörrar och fönsterbågar

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade

Klipparkivet vid Smålands museum: Vederslövs gamla kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Växjö kommun, Byggärenden, Vederslövs gamla kyrka

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998

Wahlgren Sven, *Vederslövs gamla kyrka*, 1972